دیموکراسی و واقیعی ئەمڕۆی کوردستان نمایشێکی مەیدانی … نووسینی: ستیڤان شەمزینی..

دوای کۆتایی هاتن بە جەنگی سارد و لە ئاکامدا سەرکەوتنی ئەمەریکا و کامپی کاپیتالیزمی خۆرئاوا بەسەر یەکەتی سۆڤێت و ئۆردوگای سۆشیالیستی ڕۆژهەڵاتدا، هیچ چەمک و دەستەواژە و مەقولەیەکی سیاسی نییە هێندەی دیموکراسییەت قسەی لەبارەوە کرابێ و بووبێتە جێگەی مشتومڕ و توێژینەوە و شیتەڵکاریی لەلایەن ناوەندە فیکریی و ئەکادیمییەکانەوە، ئەمەش هاوکات بوو لەگەڵ دەستپێکردنی دونیای تاک جەمسەریی خۆرئاوایی “ئەمەریکیی”. بەڵام بیرمەندی ناسراوی ئەمەریکیی بە ڕەگەز ژاپۆنی (فرانسیس فۆکۆیاما) لە کتێبە بەناوبانگەکەیدا (کۆتایی مێژوو و دوایین مرۆڤ- النهایة التاریخ و خاتم البشر) زیاد لە هەمووان پێداگریی لەسەر دیموکراتییەت کرد تا ئەو راددەیەی مژدەی ئەزەلیبوونی دیموکراسییەتی دا و وای تێبینی کرد بە رووخانی کۆمۆنیزم مێژوو پێ دەنێتە خاڵی پایان و کۆتایی خۆی و دیموکراتییەت و لیبرالیزمی خۆرئاواش تاکە سیستمی سیاسییە یاخۆ دواهەمینیانە کۆمەڵی مرۆڤایەتی پێی گەیشتووە.

دیموکراسییەت چ وەک چەمک وەک زەمینەیەکی کولتووریی و کۆمەڵایەتی هێشتا قسەی جیددی لەبارەوە دەکرێ و چەندین فەیلەسوف و بیرمەندی جیا جیا بە تێڕوانین و ئایدۆلۆژیای جیا جیاوە کاریان لەسەر دیموکراسییەت کردووە و شیتەڵکاریی و راڤەی جیاوازیان بۆ کردووە، بەڵام هیچکامیان نەگەیشتونەتە پێناسەیەکی رەها و تەواو بۆ ئەم چەمکە چوونکە بە تێپەڕبوونی زەمەن گۆڕانی بەسەردا دێت و لە یەک چوارچێوە و قاڵبی دیاریکراو قەتیس ناکرێت. ئەمەش لە کوردستان یەکێک لەو چەمکانەی تەواوی هێزە سیاسیی و پارتە کوردییەکان ئیدعای بۆ دەکەن دیموکراسییە. زۆربەی پارت و رێکخراوە کوردییەکان دیموکراسییان کردۆتە دروشمی خۆیان لە پال دروشمەکانی تری وەک مافی مرۆڤ و دادپەروەریی و ئازادیی کە دەکرێ هەموو ئەوانی دوایی لەنێو دیموکراسییەتدا کۆ بکرێنەوە. ئەمڕۆ دەسەڵاتدارانی کورد زیاد لە هەموو شتێک بە دیموکراسییەتدا هەڵدەدەن و ئەم ئەزموونە پێ کۆموکرتییەی باشووری کوردستان بە ئەزموونێکی نوێی دیموکراسی نەک هەر لە عێراقدا بەڵکو لە هەموو ناوچەکە ئەژمار دەکەن! هەر ئێستاش کورد خۆی بە دەست و تەواوکار و هاوپەیمانی وڵاتە

یەکگرتووەکانی ئەمەریکا دەزانێت کە نموونەیترین جۆری دیموکراسییەت لەلای ئەوان گەشەی سەندووە.

بەپێی بەشێک لە چاودێرانی سیاسیی وای دەبینن کاریگەریی دیموکراسییەتی ئەمەریکا دەگاتە کوردستان و تیشک و شەبەنگی ئەم دیموکراسییەتە عێراقێکی نوێ دروست دەکات کە عێراقێکی جیاوازە لە رابردوو و دەبێتە نموونەی دیموکراسییەت لە ڕۆژهەڵاتی ناوەندا. بەڵام هێشتا نازانرێت ئایا جەمسەری دیموکراتی بە خاتری بەرژەوەندییەکانی خۆی لە عێراقدا دیموکراسی پشتگوێ دەخات یان نا؟، ئەوەی ئێستا هەستی پێ دەکەین ئەوەیە ئەمەریکا مساوەمە و سازش دەکات لەگەڵ مەرجەعە ئاینییەکان و سەرۆک خێڵ و کۆنە بەعسییەکان، بێ شک ئەم سێ گروپە دوژمنی پاشەڕۆژی دیموکراسین لە عێراقدا. ڕەنگە لەم حاڵەتەدا کورد نەتوانێت سوودمەند بێ لە و پڕۆژە دیموکراسییەی ئەمەریکا بەناوییەوە هاتەتە ناوچەکەوە، ئەویش پڕۆژەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی گەورەیە. جارێکی تر ئەمە وانەیەکمان فێرمان دەکات کە پێویستە لە نێوخۆ بەرەو دیموکراسی هەنگاو بنێین نەک چاوەڕوانی هێزێکی دەرەکی بین کە بە پاراستنی بەرژەوەندییە تایبەتەکانی خۆی چاو لە هەموو جۆرە دیکتاتۆرییەتێک دەپۆشێت.

دیموکراسی چییە؟

لە حەقیقەتدا هەر هەوڵێک بۆ پێناسەکردنی شتێک یان چەمکێک هەوڵێکە بۆ لە قاڵبدان و لە چوارچێوەنانی ئەو چەمکە لە یەک ڕەهەند و سیاقی دیاریکراودا، ئەگەر پێناسەمان بۆ هەموو شتێک هەبێت ئەوا هەڵەیەکی کوشندەیە ئەگەر بمانەوێت دیموکراسییەت لە پێناسەیەکی دیاریکراودا لە قاڵب بدەین، چوونکە لە بنەماوە یەکێک لە ماناکان و کارکردەکانی دیموکراسییەت بریتییە لە تێکشکاندنی قاڵب و چوارچێوە دروستکراوەکان. بەڵام ئەگەر بمانەوێت لە چەند گۆشەنیگا و ڕەهەندێکەوە لە دیموکراسییەت بڕوانین و تا راددەیەکیش پێی ئاشنا بین ئەوا:

ا- لە ڕووی زاراوەوە دیموکراسییەت وشەیەکی لێکدراوە و لە دوو بڕگەی سەرەکی پێکهاتووە: (Demos)+ (Kratia) کە بە مانا گریکییەکەی بە دەسەڵاتی گەل هاتووە. لەم بارەیەوە (د.ئیمام عەبدولفەتاح ئیمام) دەڵێت" دیموکراسییەت لە لای یۆنانییەکان دەستی پێکردووە و وشەکە لە ڕووی زمانەوە بنەچەکەی خۆی لە دەستنەداوە (Demos) واتە گەل و (Kratia) واتە فەرمانڕەواییە، وشەکە بە مانای فەرمانڕەوایی هەموو گەل نەک فەرمانڕەوایی توێژێک یان چینێک یان کۆرتێک دێت"، بەڵام ئەو جۆرە دیموکراسییەتەی لە ئەسینای بەر لە زاین سەرهەڵداوە بێ خەوش و کەموکورتی نەبووە و بە پێی پێوانە دیموکراسییەکانی ئەمڕۆ جێگەی ڕەخنە و لەسەر وەستان و

هەڵوەستەکردنە، (د.ئیمام عەبدولفەتاح ئیمام) کەموکوڕییەکانی دیموکراسییەتی کۆمەڵگای ئەسینا لەم خاڵانەدا دەستنیشان دەکات.

1-چەمکی گەل بەشێوەیەکی راست دیارینەکراوە، بەڵکو مەبەست لە گەل تەنیا ئەسینایییەکان بووە و بیانییەکان و کۆیلەکان و ژنانی لە هەڵاوێر کراوە، دواتر دەبینین مرۆڤایەتی پێویستی بە چەند سەدە هەبووە بۆ راستکردنەوەی ئەم هەڵەیە تێگەیشتنە.

2-ئازادیی کەسایەتی (ئازادیی هاتوچۆ- مافی ئاسایش) دەستەبەر نەکراوە، پێشتریش باسمان لەوە کرد چۆن هاووڵاتی دوور خراوە لەبەر ئەوەی خزمەتی باشی پێشکەش بە گەل کردووە و خەڵکیش هەگریی خۆیان بە نیشان داوە تەنیا لەبەر ئەگەری زۆرداربوونی لە کاتی گرتنە دەستی فەرمانڕەوایدا.

3-ئازادیی تاک بە مانای وردی (ئازادیی بیروڕا- خاوەنداریەتی) بوونی نەبووە، چوونکە دەوڵەت بە تەواوەتی دەسەڵاتی بەسەر تاکەکاندا سەپاندبوو، دەبوایە تاک بڕوا بە ئاینی دەوڵەت بێنێت، هەروەها دەبوایە موڵکەکان و سامانی تاک لە ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتدا بووایە.

بۆیە دەبینین دوای تێپەڕبوونی چەند سەدە لە گەشەکردنی فەلسەفە و ژیار، کۆمەڵی مرۆڤایەتی هەنگاوی نا بەرەو راستکردنەوەی هەڵەکانی ئەو جۆرە دیموکراسییەتە و توانی بەرەو تێپەڕاندنی کەموکوڕییەکانی پێشڕەوی بکات. زۆرێک لە تۆژەران و بیرمەندان لەو بڕوایەدان ئەو شێوە کرانەوە و دیموکراسییەی لە کۆمەڵگای یۆنانی ئەو کات هەبووە بە پێودانگە دیموکراسییەکانی ئەمڕۆ جۆرێک نەبووە لە دیموکراسییەت. لەلایەکی تریش زاراوە و چەمکی دیموکراسی رەگوڕیشاڵی بە مێژوویەکی زۆر کۆن دەگەڕێتەوە، بەڵام دەتوانین بڵێین دیموکراسی هەڵقوڵاو و لە دایکبووی منداڵدانی مۆدێرنێتەیە. هەروەک بیرمەندی ناسراوی عەرەبی (جۆرج تەرابیشی) دەڵێت "دیموکراسییەت وەک چەمک چەمکێکی کۆنە، بەڵام وەک فیکرە، فیکرێکی نوێیە کە مۆدێرنێتی خولقاندوویەتی و دەبێت بە رۆشنبیرێتی سیاسیی مۆدێرنێتی لە قەڵەمی بدەین". فوکۆیاماش لەو قەناعەتەدایە تا ساڵی 1776 دیموکراسییەت لە هیچ شوێنێکی دنیادا بوونی نەبووە.

هەروەها نابێت رۆڵ و کاریگەریی شۆڕشی 1789ی فەڕەنسامان لە بیر بچێت کە کاریگەریی و قورسایی ئەم شۆڕشە سنوورەکانی فەڕەنسای تێپەڕاند و بووە سەرەتایەکی نوێ بۆ تێکهەڵدانی سیستمی چەوسێنەر و ئیستبدادیی دەرەبەگایەتی و کردنەوەی دەرگا لە بەردەم دیموکراسی و هاووڵاتیبوون و مافەکانی مرۆڤدا. (د.سەعد بەشیر ئەسکەندەر) دەربارەی شۆڕشی فەڕەنسی دەڵێت "شۆڕش بۆ یەکەمین جار لە وڵاتێکی پان و بەرینی پڕ دانیشتواندا -نزیکەی 23 ملیۆن فەڕەنسی- بناغەی

رژێمێکی کۆماریی دامەزراند و پرۆسەی دیموکراتیزەکردن بەخێرایی بەڕێوە چوو، بەشێکی بەرچاوی دانیشتوان بە جۆرێکی وا لە توانا و مافە سیاسییەکان بەهرەمەند بوون لە مێژوودا وێنەی نەبینرا بوو".!
هەرچەند شۆڕشی فەڕەنساش بە خڕوش و بەگەرد نەبوو، بەڵکو تژی بوو لە توندوتیژیی و تیرۆر، یاکۆبییەکان وەک گروپێکی توندوتیژ و توندڕەو بەها جوانەکان و دەسکەوتە دیموکراسییەکانی شۆڕشەکەیان لەکەدار کرد، بە رادەیەک زۆرێک لە کوڕە چالاک و پێشەنگەکانی شۆڕش برانە بەردەم میقسەڵەکەی شۆڕش!، لە کاتێکدا هەر بەو میقسەڵەیە سەری لویس و ماری ئەنتوانێت پەڕێندرابوو، هەر لەبەرەوە تەزی شۆڕش کوڕەکانی خۆی دەخوات سەر دەردەهێنێت و دەردەکەوێت.
خودی (رۆبسپیەر) یەکێک بووە لە شۆڕشگێڕەکان و سەرکردەکانی شۆڕش، لە هەمان کاتدا سەدان کەسی لە شۆڕشگێڕان بەناوی بەرگریکردن لە بەهاکانی شۆڕش خستە بەردەم میقسەڵەکەی شۆڕش کەچی هەر خۆی بە هەمان میقسەڵە سەری لە لاشەی جوێ کرایەوە. سەرباری هەموو ئەم کۆموکورتییانە کەچی شۆڕشی فەڕەنسا دەروازەیەکی گرنگی گەشەکردن و پێخشبوون و جێکەوتەبوونی دیموکراسی و هاووڵاتیبوون بوو. لەبەرەوە دەگەینە ئەو قەناعەتەی دیموکراسی بە تێپەڕبوونی کاتێکی زۆر و گەشەکردنی شارستانێتی و لایەنە جۆرا و جۆرەکانی مەعریفە گۆڕانی بنەڕەتی و ریشەیی بەسەردا هاتووە و رەهەندی فراوانتری وەرگرتووە لەو سیاقە بەرتەسکەدا نەماوەتەوە سەرەتا هەیبووە. "جارێکی تر بڕوانن بە کاروانی گەشەکردن و گۆڕانکارییەکانی دیموکراسی لە شۆڕشی فەڕەنساوە هەتاوەکو ئێستا".
ب- دیموکراسییەت زەمینەیەکە بە قسەکردن و خۆ تەرحکردنی هەموو ئاڕاستە جیاوازەکان. سیستەمێکە هەموو دید و بۆچوونە هاودژەکان بەشێوەیەکی ئاشتەوایییانە لە کۆمەڵگەدا کاردەکەن و پڕۆژە و ئەجیندا و پلاتفۆرمی سیاسیی و فیکریی خۆیان پێشکەش دەکەن. لێرەدا هەر کەس و گرووپ و ئاڕاستەیەک بەبێ ئەوەی هیچ دامەزراوە و دەزگایەک هەڕەشەیان لێ بکات یان چاویان لە سوور بکاتەوە کارەکانی خۆیان ئەنجام دەدەن و لە زەمینەی دیموکراسیەتدا درێژە بە بوون و پڕۆژەکانیان دەدەن، بە مانایەکی تر کۆمەڵگەی دیموکراسی، کۆمەڵگەی جیاوازییە و لە کۆمەڵگەیەک جیاوازیی و فرە ئاڕاستەیی بوونی نەبێ ئەوا بە سێ و دوو لەکردن کۆمەڵێکە لە ئۆقیانووسی دیکتاتۆرییەتدا غەرق بووە. جیاوازبوونیش بەشێوەیەک ئازادیی هەڵبەت بە تەعبیرکردن لە خۆ و لە بۆچوونەکانی خۆ، بەو جۆرەی ڤۆڵتێری فەیلەسوفی مەزنی فەڕەنسا دەڵێت "رەنگە من جیاواز بم بە را و بۆچوونەکەت، بەڵام ئامادەم گیانم بەخت بکەم لە پێناوی دەربڕینی راکەت". ئەمەیە رۆحی دیموکراسییەتی راستەقینە کە لە

دەرەوەی شێوە بیرکردنەوەی خەت مەودا و پانتایی بکەیتەوە یان بە ڕەوای بینینی لەبەردەم هەموو ئەوانی تردا خۆیان تەرح بکەن و ئازادانە گوزارشت لە بیر و بۆچوون و راکانیان بکەن و لە هەناوی کۆمەڵگەدا کار بۆ ئامانجەکانیان بکەن.

ج- دیموکراسییەت زەمینەیەکە ئازادیی و ماف بە کۆی شەریحە و چینە کۆمەڵایەتییەکان دابین دەکات ئەمەش لە ڕێگەی ڕێکخراوەکانی کۆمەڵەی مەدەنییەوە، لە واقیعیشدا بەبێ بوونی ڕێکخراوەکانی کۆمەڵەی مەدەنی دیموکراتی بەتاڵ دەبێتەوە لە مانا ڕەسەنەکەی خۆی و دەبێتە دیکتاتۆرییەتی زۆرینە بەسەر کەمینەدا. لە کۆمەڵگەیەکدا ڕێکخراوە مەدەنی و دیموکراتییەکان ڕۆڵ و ئەرکیان نەبێ یان ڕێیان لێ بگیرێ کار بکەن و ببنە گروپی فشار و نەواتی کۆمەڵەی مەدەنی ئەوا کۆمەڵگەیەکە لە دەریای دیکتاتۆرییەتدا مەلە دەکات و هەموو پەنجەرەکانی ئازادیی تێیدا داخراون. لە کوردستانیش هەرچەندە ڕێکخراوەکان بوونیان هەیە، بەڵام لە باری ڕۆڵ و کاریگەرییان لە کۆمەڵگەدا هیچیان پێ نەکراوە و گرێدراوی دەستی حزبەکانن و لە قەیرانی پاشکۆبوون دەرنەچوون، ئەمەش بەڵگەیەکە بۆ وەهمیبوونی دیموکراسیەت لە کوردستاندا.

بۆچی دیموکراسی؟

پرسیارێکی گرنگ دەکرێ لەمان بکرێ ئەوەیە بۆچی دیموکراسی؟ ئایا بە دەبێت دیموکراسییەت بکەینە ئامانج؟ لەبەرئەوەی سەرکەوتنی بەدەستهێناوە؟ یانژی لەبەر ئەوەی سیستەمێکە دەتوانین لە سایەیدا زۆرترین ماف و ئازادیی بەدەستبهێنین؟ بەڵام ئەمەی کورد بە دیموکراسیەت قبوڵە دەکەین یان تا چ ئەندازەیەک دەرەنجامی ئەرێنی لە ژیانی ئەمەی کورددا هەیە؟.

ا- دیموکراسی توانی سەرکەوتن بەدەستبهێنێت بەسەر هەموو مۆدێلە کۆمارییی و سۆسیالیستی و ئایینیی و تۆتالیتارییەکانی تردا ئەمەش لە ڕێگەی ئەو ئازادییە بەربڵاوەی لەم سیستەمەدا بۆ مرۆڤ دەستەبەر کراوە و بواری لەبەر دەم دەکاتەوە ئازادانە گوزارشت لە مرۆڤبوون و ممارەسەی ئارەزوو و مافەکانی خۆی بکات. هەروەک (فۆکۆیاما) دەڵێت "بەڵام سەرکەوتنی دیموکراسیەت و بڵاوبوونەوەی بەخێرایی پێشبینی ئەوە دەکات بنەماکانی ئازادیی و یەکسانی کە لەسەری دروست دەبێت ڕووداوی هەڕەمەکی یان بەرهەمی لاسەنگی و توندڕەویی نییە، بەڵکو لە واقیعدا ئاشکراکردنی سروشتی مرۆڤە وەک مرۆڤ کە تەکەای راستگۆیی و یەکەوویی لەگەڵ خۆیدا زیاتر دەبێت بە هاووڵاتییەکی جیهانی..). دیموکراسیەت توانی زۆرترین ماف و دەستکەوت بۆ مرۆڤ دەست بخات و ئەو ئازادییە بەرچاوەی خولقاندوویەتی هۆکارێکی بنەڕەتی و گرنگی مانەوە و سەرکەوتنەکانییەتی.

عەبدولڵا ئۆجەلان لە کتێبی (مانیفێستەی چارەسەری دیموکراتییانە بۆ کێشەی کورد) ئاماژە بە ئەمە دەکات و دەنووسێت (سەرکەوتنی سیستمی دیموکراتی لەگەڵ کۆتایی هاتن بە سەدەی بیستەم، بە تایبەتی لەو سەردەمەی تەکنەلۆژیا و ئامڕازەکانی بەرهەمهێنان گەیشتوونەتە ئاستێکی بەرز، ئەمەش هەر لە خۆڕا نەبوو، بەڵکو وابەستەیە بە میکانیزمی دیموکراتییەوە چوونکە هیچ سیستمێک نەبووە کۆمەڵگە و تاکە کەس بە گوێرەی سروشتیان ئاوها بخاتە گەڕ و خولقکارییان تێدا دروست بکات، ئەمەش مانای ئەوە دەگەیەنێت سەرچاوەی دیموکراسیەت ئازادییە، ئەمە وەکو شتێکی سادە خۆی نیشانە دەدات، بەڵام بە زەحمەت پێش دەکەوێت و لەم رۆژانەدا ئەوە بە ئاشکرا دەرکەوتووە ئەم سیستمە خێراتر و بەهێزتر پێش دەکەوێت).

ب- لە بەرئەوەی کێشەی کورد لە عێراقدا و لە هەموو پارچەکانی تریش سەرباری ئەوەی کێشەیەکی مێژوویی و نەتەوەییە، لە هەمان کاتدا کێشەیەکی دیموکراسیشە، بە نموونە ئەگەر کورد بەسەر دەوڵەتێک یان چەند دەوڵەتێکی دیموکراسیدا دابەش بکرایە ئەوسا دەیتوانی بە سانایی و بە رێگا دیموکراتییەکان بڕیار لە چارەنووسی خۆی بدات، لە ئاوها حاڵەتێکدا نە پێویستی بە خوێنڕشتن هەبوو، نە پێویستی بە خەباتی شاخ و چەکداریی هەبوو، بەڵکو ئەمە تەنیا رژانە سەر شەقامی هاووڵاتیانی پێویست بوو، ئەویش بەشێوەیەکی هێمن و ئاشتیخوازانە، یان ئەگەر کورد لەنێو چەند دەوڵەتێکی دیموکراسیدا بژیایە نە دەچەوسایەوە و نە تووشی ئازار دەبوو نە ئەنفال و جینۆساید دەکرا.

ئەمە لەلایەک و لە لایەکی تریشەوە لە هەلومەرجی ئێستا سیاسەتی نێونەتەوەیی و هاوپەیمانان لە عێراقدا ئەوەیە کوردی باشوور لە چوارچێوەی ئەو دەوڵەتەدا بمێنێتەوە، بۆیە بە دیموکراسیکردنی عێراق (بە باوەڕی من ئەگەرێکی دوورە) بۆ کورد دەبێتە سەرکەوتنێکی گەورە و بەشێکە لە خەبات و هەوڵدان بۆ دەستبەرکردنی مافەکانمان.

بە پێچەوانەشەوە ئەگەر عێراق هەمان عێراقی دیکتاتۆریی پێشوو بێت یان ئەگەر چەند گۆڕانکی رواڵەتی تیادا بکرێت، کێشەی کوردستان لە بازنە بۆشەکەدا دەخولێتەوە و مێژووش دووبارە دەبێتەوە، هەروەها بە واقیعی بینیمان کورد لە رێگای کەمترین و بچووکترین ممارەسەرکردنی دیموکراسییەوە زۆرترین سوودی وەرگرتووە و بگرە بەهێزترین چەکی دەستێتی لە خەباتی ئەمڕۆی بزووتنەوەی رزگاریخوازی گەلی کوردستاندا، بە نموونە خەبات و هەوڵدانی دیپلۆماتی کە رەگەزێکی گرنگی دیموکراسیەتە بە ئەم قۆناغە زۆر بەهێزتر و کاریگەرترە لە خەباتی چەکداریی. لەبەرەوە وەڵامی پرسیارەکەی پێشوو بەو شێوەیەیە: ئەمە بۆیە خوازیاری دیموکراسین چوونکە سیستمێکی گونجاوە بە واقیعی ئەمڕۆی کۆمەڵەی مرۆڤایەتی و سوودی گەورەش

دەگەیەنێت بە بەرزکردنەوەی دەزی نەتەوەیی کورد لە روو بە چارەسەربووندا.

پەلەنی دیموکراسی

دیموکراسیەتی خۆرئاوا و خۆرهەڵات. زۆر جار گومان لەو جۆرە جیاکارییە دەبێت فۆرمی دیموکراسی لە خۆرئاوا جیاوازترە لە فۆرمی دیموکراسی رۆژهەڵات و بە پێی ئەم تێروانینە هەر کۆمەڵگایە و جۆرە دیموکراسیەتێکی تایبەت بە خۆی بەرهەم دەهێنێت، بەڵام لە راستیدا دیموکراسی بەرهەمی کولتوور و گەشەسەندنی ژیاری کۆمەڵگە خۆرئاواییەکانە، وەک (جۆرج کەنان) دەڵێت "دیموکراسی بریتییە لە شێوازێکی دەسەڵات لە سەدەی هەژدە و نۆزدەدا لە ئەوروپای باکوور واتە سەرەتا لە ناو وڵاتانی کەناری دەریای مانش و دەریای باکووردا بەرجەستە بوو، دواتریش بەرەو ئەوروپای ناوەند کشا و پاشان لەو شوێنانەی خەڵکی ئەوروپا زۆر جار لەو وڵاتانەی داگیرکەر پێکهێنەری سەرەکی دانیشتووانی ئەو وڵاتە بوون، کۆمەڵێک نموونەی سەرتاپاگیرمان لە حکومەتی مەدەنیدا جێگیر کرد"، بەڵام:

ا- بەجگە لەوەی دیموکراسی سیستەمێکی یونیڤێرساڵە، بەڵام بە پێی تایبەتمەندیی هەر کۆمەڵگایەک جیاوازە، بە نموونە ئەوروپا مەدەرنە و رۆشنگەریی و رێنسانس و شۆڕشی فەرەنسای بەخۆوە دیوە و بە ماوەی 25 سەدە زیاتر لە خۆ خوێندنەوەی بەردەوامدایە، هەر خودی چەمکی دیموکراسی چەندین سەدە بەر لە زایین مشتومڕە و توێژینەوەی لەمەڕ کراوە، هەروەها کۆمەڵگە خۆرئاواییەکان بە درێژایی هەزاران ساڵ خاوەنی ژمارەیەک فەیلەسوف و بیرمەند بووە کە خوێندنەوەیان هەبووە و هەیە بۆ هەموو چەمک و لایەنە جۆراوجۆرەکانی هەبوون بە بەرجەستە و نابەرجەستەشەوە، خۆرئاوا چەندان فەیلەسوفی وەک (کانت و هیگل و رۆسۆ و لۆک و مارکس و نیتچە و فویرباخ و هایدگەر و فوکۆ و دریدا و لیوتار هتد..) لە هەناویدا سەریان دەرهێناوە و تێزەکانی خۆیان ئاراستە کردووە، بەڵام جێگەی خۆیەتی ئاماژە بە ئەوە بکەین ئەمە بەو مانایە نییە نموونەی دیموکراسی خۆرئاوا رەت بکەینەوە بە پاساوی ئەوەی نامۆ و نەگونجاوە لەگەڵ سروشت و پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و کولتووریی کۆمەڵگە رۆژهەڵاتییەکان.

هەروەک (د. فالح عبدالجبار) لە وەڵامی پرسیارێکدا کە دیموکراسیەت پارادایمێکی خۆرئاواییە و بە خۆرهەڵات نابێت، بەم جۆرە وەڵام دەداتەوە (ئەوە گووتارێکی زۆر کۆنە، زۆر دەمێکە دیکتاتۆرەکان بانگەشە بۆ ئەوە دەکەن، راستییەکەشی ئەوەیە ئەوان بۆ دیموکراسی نابن نەک دیموکراسی بۆ خۆرهەڵات نابێت. دیموکراسی راستە لە رووی بابەتی و سەرهەڵدانەوە هەڵقوڵاوی خۆرئاوایە، بەڵام جیهانییە و چەمکەکە هەموو مرۆڤایەتی دەتوانێت سوودمەند بێت لێی). لە

دەرەنجامدا دەگەینە ئەو بڕوایەی دیموکراسی چەمکێکی یونیڤێرساڵە هەر چەندە لە پراکتیزەکردنیدا لە کۆمەڵگەکاندا جیاواز دەکەوێتەوە، ئەویش پابەندە بە سروشتی کۆمەڵایەتی و گەشەسەندنی ژیاریی و ئەپستمۆلۆژیی و تەکنۆلۆژیی و پیشەسازیی، لە واقیعدا تەکنۆلۆژیا و پیشەسازیی دوو فاکتەری گرنگی دیموکراسیبوون، ت□نانت ئەمە وای لە (فۆکۆیاما) کردووە، بڵێ (دیموکراسیبوون بەستراوە بە پیشەسازییبوونەوە).

ب- فۆتۆکۆپیکردن و وەرگرتنی رواڵەتیی دیموکراسی لەگەلێک جێگەدا دەبێتە هۆی زیان گەیاندن بە کۆمەڵگە رۆژهەڵاتییەکان و لە زۆر شوێنیشدا بە زیانی کێشەی نەتەوەیی تەواو دەبێ یان لە قازانجی ئابووری و سیاسیی نەتەوەیەک نییە لە کاتێکدا دیموکراسی بە فۆرمە رواڵەتییەکەی نەک خۆرئاواییەکەی لە نێویدا پراکتیزە بکرێت، بۆ نموونە ئەگەر لە رێگەی پرۆسێسی دەنگدانەوە کە یەکێکە لە کۆڵەکە سەرەکییەکانی دیموکراسی هەموو عێراقییەکان بچنە بەردەم سندوقەکانی دەنگدان بۆ دیاریکردنی چارەنووسی کێشەی کورد لە عێراق یان بۆ دیاریکردنی شێوەی دەسەڵاتی فەرمانڕەوایی لە وڵاتەکەدا زۆر سلبیی دەشکێتەوە بە تایبەتی بۆ گەلی کورد، چوونکە زۆرینە بە پێچەوانەی خواستی نەتەوەی کوردەوە دەنگ دەدەن بە عێراقی یەکگرتووی ناوەندیی دیکتاتۆریی. بۆیە دەبێت دیموکراسی بەهەموو تان و پۆیەکەوە پیادە بکرێت نەک بەپێی هەلومەرج و ژینگە کۆمەڵایەتییەکان و حاڵەتە ئیستسنائییەکان گۆڕانی بەسەردا بێت.

ج- ئەو دیموکراسیەتەی لە خۆرئاوادا سەریهەڵداوە و هەیە بەشێوەیەکی هارمۆنی ئاوێتە بووە لەگەل کەسێتی و ژیانی ئابووری و کۆمەڵایەتی سەرجەم تاکە رۆژئاواییەکان، لەم روانگەیەوە پێویستە لە خۆرهەڵاتیش جۆر و مۆدیلێک لە دیموکراسی بەرهەم بهێنرێت و گەشە بکات سەرەڕای سوود وەرگرتن لەبنەما ستاندارەکانی دیموکراسی رەچاوی سروشتی کۆمەڵگە و تاکەکانی ناوی بکات و بەشێوەیەکی هاوگونجاو لەگەل ئەو ستایلە لە دیموکراسی بە یەکیان بگەیەنێت، ئێمە لە کوردستان بۆ ئەوەی پڕۆژەیەکی دیموکراسیمان هەبێت بۆ کۆمەڵگە پێویستە تەنیا بنەما و هێڵە گشتییەکانی دیموکراسی خۆرئاوایی وەربگرین نەک نموونە پراکتیککراوەکەی.

رەخنەگرتن و دیموکراسی

هەمیشە وا فێربووین بە دیوە نێگەتیڤەکەدا لە رەخنەگرتن بڕوانین و وا سەیری بکەین کاتێک رەخنەگرێک راڤەیەکی رەخن□یانە بۆ تێکستێک دەکات مەبەستی تەنیا دەرخستنی کەموکورتی و روووە لاوازەکانی کارەکەیە، رەنگە ئەمەش پەیوەندییەکی سایکۆلۆژیی بەو حاڵەتە کوردییەوە هەبێت هەردەم رەخنە بەو دیوەدا کاری کردووە، بەڵام لە

بیرمان چووە ڕەخنە چەکێکی دووسەرە و بەجگە لەوەش هەوڵەکە بە درێژەدان بە ئاخاوتن و جۆرێکە لە جۆرەکانی ئەپستمۆلۆژیا (مەعریفە). هەروەها من باوەڕم وایە ڕەخنەگرتن ژانر و عونسورێکی زۆر گرنگی دیموکراسییە و لە هەر جۆگەیەک دیموکراسی هەبێت لە پاڵیدا ڕەخنە وەک چەکێکی ڕاقەکارانە بە مەبەستی بەردەوامیدان بە ئاخاوتن و پرۆژەکان ئامادەیی هەیە، بەڵام دیارە مەبەستمان لەو جۆرە ڕەخنەکارییە کلاسیکیی و نازانستییانە نییە بە تایبەتی لە ناوەندی ڕۆشنبیریی و سیاسیی ئێستادا بوونی هەیە. بەڵام هەروەک وتمان ڕەخنە چەکێکی دووسەرە و بەسەر ئەم دوو جۆرەدا دابەشبووە:
أ-ڕەخنەی بونیادنەر و گەشەپێدەر: ئەم جۆرە لە ڕەخنە لەسەر بنەمایەکی لۆژیکی و بە شێوەیەکی بابەتییانە و زانستیانە فۆرمەڵە کراوە و ئاڕاستە دەکرێت، ئەم جۆرە لە ڕەخنە نەک هەر زیان ناگەیەنێت بەڵکو پێویستییەکی بەردەوام و زیندووێتی کۆمەڵگا و ڕەوڕەوەی پێشکەوتنی پرۆژەکانە. بنەمای ئەم ڕەخنەیە وەک باسمان کرد بنەمایەکی مەعریفی و عەقڵانییە و تیایدا ڕەچاوی سترەکتەرە دیموکراسییەکان کراوە.
ب- ڕەخنەی ڕووخێنەر و ڕووشێنەر: ئەم جۆرە لە ڕەخنە، ڕەخنەیەکی نابابەتی و نائەکادیمییە و دوورە لە عورف و بنەماکانی ڕەخنە و ژیربەژیی دیموکراسییەوە. ئەم شێوەیە لە ڕەخنەگرتن ئیفرازاتێکی خراپ بەکارهێنان و خراپ تێگەیشتنە لە چەمکی دیموکراسی و ئازادیی بیروڕا، ڕەنگە نەگەتیڤەکەی کار دەکاتە سەر دیموکراسی بە ئاقاری شێواندنیدا، ئەمەش بۆ مانایەی لە فەزا و زەمینەیەکی دیموکراتیکدا بیری نامۆ و دژە سیستەم سەر دەردەهێنێت کە دوور نییە ئایندەی دیموکراسی بخاتە بەردەم هەڕەشە و مەترسییەوە.
ڕۆشنبیران پشکی شێری ڕەخنەگرانیان بەردەکەوێت یان بە مانایەکی تر داینەمەی بەرهەمهێنانی ترادیسیۆنی ڕەخنەن، بەڵام ئەوانیش لە ڕەخنەکانیاندا بەدەر نەبوون لە کەموکورتی و بەزاندنی سنوورەکانی دیموکراسییدا، بۆیە دەشێت بڵێین پێویستە ڕەخنەی ڕۆشنبیر لەسەر دوو میحوەر بێت یان بە دوو جۆر بێت کە هەر جۆرەکیان شێوازێکی جیاواز لە ڕەخنەیان گەرەکە :
ا-ئاستی نەتەوەیی: پێویستە ڕەخنەکانی ڕۆشنبیر بە جۆرێک نەبێت بە زیان بشکێتەوە بە کێشەی نەتەوەیی یاخۆ ببێتە مەترسیی لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی، بە تایبەتی لە ڕۆژگاری ئەمڕۆی کوردستاندا بارودۆخەکە بە حاڵەتێکی هەستیار و ناسکدا گوزەر دەکات، نابێ ڕۆشنبیر یان ڕەخنەگر بۆ ئاڕاستەدا کار بکات یان ڕەخنە بگرێت کاریگەریی خراپی هەبێت لەسەر بارودۆخی سیاسیی کوردستان، ئەمە بۆ مانایە نییە ئەزموونی عێراقییەکە لە کوردستاندا دووبارە بکرێتەوە

چوونکە ئەوەی ناویان نیشتمانی عەرەبیی و سنوورەکەی لە کەنداوەوە بۆ ئۆقیانووس درێژ بۆتەوە و کەی دەوڵەتەکانیشی (22) دەوڵەتە، هەر جۆرە دیموکراسی و پرۆسەیەکی دیموکراسیانەیان دواخستووە بۆ دوای رزگاربوونی قودس و راگەیاندنی دەوڵەتی فەلەستین. ئەمەش نەخوێندەواریی و هەژاریی و بێکاریی و تۆڕ و گروپی توندڕەویی سەرتاپای کۆمەڵگە عەرەبییەکانی بەرەو پاش گەڕاندەتەوە یان لە خراپترین بارودۆخدا رایگرتووە، کاتێکیش پێیان دەوترێت بۆ هەول نادەن بۆ دیموکراتیزەی کۆمەڵگاکانتان؟ لە وەڵامدا دەڵێن با قودس رزگار بکرێت!!. بۆیە نابێت کورد بە ناوی پاراستنی ئاسایشی نەتەوەییەوە زمانی رەخنە بدورێ و بیسپێرێت بە دوای رزگاربوونی تەواوەتی کوردستان.

ب- ئاستی دیموکراسی: لێرەدا دەبێت رۆشنبیر هەوڵ بدات و کار بکات تاکو رەخنەکانی خۆی شەفاف و ئاشکرا بەیان بکات لە بەرامبەر هەر پێشێلکردنێکی پرنسیپەکانی دیموکراسی، ئەمە هەم بەبێ زیان گەیاندن بە ئاسایشی نەتەوەیی و هەم دوورکەوتنەوە لە هەمان ئیشکالییەت کە لە دنیای عەرەبیدا هەیە. رۆشنبیریش وەکو ئەرکێکی ئەخلاقیی لەسەر شانییەتی داکۆکیی بکات لە کێشەکانی کۆمەڵگە و تاکەکان. بە تایبەتی دوای ئەوەی سەدەیەک و چوار ساڵ لەمەوبەر (ئەمیل زۆلا) وتاری (من تاوانبار دەکەم)ی نووسی بۆ بەرگریکردن لە ئەفسەری جوو (درایفەس) و ئەرکێکی قورسی ئەخلاقیی خستە ئەستۆی رۆشنبیر. ئیدی چیتر رۆشنبیر کەسێک نییە لە دنیای یۆتۆپیا و بورجی عاجدا بژی بەڵکو رۆشنبیر کەسێکە بەرگریی دەکات لە مافی هەموو هاووڵاتیان بە لە بەرچاوگرتنی هەر جیاوازییەک، ئەمەش بە پێچەوانەی تێڕوانینە نەریتییەکەوە کە وای دەبینێ رۆشنبیر کەسێکی نائاسایی و دابڕاوە لە کۆمەڵەکەی و لە شوێنێکی تایبەت و باڵاتردا ژیان دەباتە سەر. بە کورتی رۆشنبیر بێجگە لەوەی لە کۆمەڵگەدا مەعریفە بەرهەم دەهێنێت، بەڵام بەرپرسیاریشە لە بەردەم پێشێلکاریی و تاوان و جینایەت لە کۆمەڵدا، دەبێت بە توندترین شێوە دەنگ هەڵببڕێ و بەشداریی بکات لە پەرچەکردارەکاندا دژی ئەو تاوانانە.

دیموکراسی چۆن گەشە دەکات؟

دیموکراسی چەمک و هەبووەیەکە گەشە دەکات و بەرەو هەڵکشان و داکشان دەچێت، دەشێ لە زەمینە و جێگایەکەوە بگوازرێتەوە بۆ زەمینە و شوێنێکی تر، بەڵام کۆمەڵێک فاکتەر هەن لە رێگەیانەوە دیموکراسی گەشە دەکات، من لێرەدا ئاماژە بە سیانیان دەکەم:

ا- دەسەڵاتی سیاسیی: دەسەڵاتی سیاسیی وەک ئەرکێکی سەرشانی دەبێت کۆمەڵێک بنەما دابمەزرێنێ تا لەسەر ئەو بنەمایانە دیموکراسی گەشە بکات و شۆڕبێتەوە بۆ ئاستی جەماوەریی و میللیی، ئەمەش بەو مانایە

دەسەڵاتی سیاسیی خۆی پڕۆژەی عەقڵانی و پلان بۆ داڕێژراوی سەربەخۆی هەبێت بۆ ئاقاری دیموکراتیزەی وڵاتدا. هەرچەند دیموکراسی شتێکی فەوقی نییە و لە خوارەوە لە شانە بچوکەکان دەست پێدەکات بۆ سەرەوە تا دەگات بە سیستمی سیاسیی، بەڵام ئەمە شەرعییەت نادات بە دەسەڵات خۆی بدزێتەوە لە پڕۆژەیەکی سەربەخۆ بۆ دیموکراتیزەی کۆمەڵگە.

ب-رۆشنبیر: یەکێک لە ئەرکەکانی رۆشنبیر بەرهەمهێنانی مەعریفەیە، بەدڵنیاییەوە ئەم مەعریفەیە تەنیا لە خەیاڵدانی تیۆریسەن و خودی رۆشنبیردا قەتیس نابێت، بەڵکو پێچەوانە دەبێتەوە بۆ ئاستی کۆمەڵایەتی، ئەمە هەروەک (ریژە دەبرە) دەڵێ (رۆشنبیر ئەو کەسەیە لە ژوورەکەی خۆیدا دانیشتووە و سەرقاڵی بەرهەمهێنانی مەعریفەیە). بۆیە رۆڵ و پێگەی رۆشنبیر لە پەخشکردن و وەشانی کولتووری دیموکراتیدا گرنگی خۆی هەیە و بەهەند وەردەگیرێت.

ج-جیهانگیریی: شۆڕشی زانیاریی و پەیوەندیی گرتن و بچووکبوونەوەی جیهان بۆ ئاستی گوندێکی بچووک رۆڵی هەیە لەسەر رێگای بە جیهانیبوون و گەشەکردنی دیموکراسیدا. ئەمەش بەهۆی بەر یەک کەوتن و لێک نزیکبوونەوەی ژیارەکان لەگەل یەکتری، بێگومان نزیکبوونەوە و بەر یەک کەوتنی شارستانی رۆژهەڵاتی پەڕاوێز لەگەڵ شارستانی رۆژئاوایی سەنتەر دەبێتە هۆکاری گەشەکردنی دیموکراسی لە خۆرهەڵاتدا! ئەمە لە کاتێکدا ناسنامەی سیستمی سیاسیی و ئایینیی رۆژهەڵات لە توانایدا نییە کێبەکێ لەگەل شارستانێتی خۆرئاوا بکات.

شۆڕشی چەکداریی کورد و دیموکراسی

بە درێژایی سەدەی بیستەم کورد بەردەوام بووە لە خەبات و بەرپاکردنی شۆڕشە یەک لە دوای یەکەکان کە هەر یەکێکیان دوای کۆتای پێهێنان و لەناوبردنی بە سیاسەتی ئاگر و ئاسن و تیرۆر زەمینەیان بۆ شۆڕشێکی نوێ خۆش کردووە، لەو باوەڕەدام لە سەدەی رابردوودا هیچ نەتەوە و گروپێکی ئیتنی نەبووە هێندەی کورد خەبات و شۆڕشی کردبێت، بەڵام تاکە نەتەوەیەک ئێستاشی لەسەر بێت خاوەنی دەوڵەتی نەتەوەیی نییە دیسان ئەویش هەر کوردە. بە سروشتی خۆیشی شۆڕش بە تایبەتی شۆڕشی چەکداریی خەسڵەتێکی توندوتیژ و ئەنتی دیموکراسیانەی هەیە، هەر لەو گۆشەنیگایەوە شۆڕشەکانی کورد بەم جۆرە هەڵدەسەنگێنین:

ا –خودی خەبات و شۆڕشەکان دژی دەسەڵاتە دیکتاتۆرییەکان بووە لەو وڵاتانەی کوردیان بەسەردا بەشکراوە، پێشتر وا بیرم دەکردەوە دەشێ و گونجاوە لە پەنا شۆڕشی نەتەوەییدا بە شۆڕشێکی دیموکراتخوازانە حیسابیان بۆ بکەین، ئەگەر نمونەی عێراق وەربگرین

ئەم دەوڵەتە هەر لە سەرەتای دامەزراندنییەوە (ساڵی 1922) تا ئێستا هیچ رژێمێکی فەرمانڕەوا، دیموکراسی نەبوون، بەڵکو لە خراپترین و توندوتیژترین و کۆنەپەرسترین دیکتاتۆرەکانی ناوچەکە بوون. لەگەڵ ئەوەشدا شۆڕشکردن دژی دیکتاتۆریی مەرج نییە بە شۆڕشی دیموکراتی حیساب بکرێت.

ب-کورد نەتەوەیەک بووە بە بەردەوامی جینۆساید و پاکتاو و قڕ کراوە و هەموو دەرگاکانی دیالۆگی لە بەردەم داخراوە، تاکە کەناڵێک دیفاعی پێکردوە لە بوونی خۆی بریتی بووە لە خەباتی چەکداریی و هەڵگیرساندنی شۆڕش، هەرچەندە توندوتیژیی لەم خەباتەدا بەرجەستە بووە و هەبووە، بەڵام دیسان ئەمیش لە زۆر باری ناچاریدا بووە، بە پێچەوانەشەوە کورد ویستویەتی بە رێگای ئاشتی و لێک تێگەیشتن مافەکانی خۆی بەدەست بهێنێت، هەرگیزیش خوازیاری جەنگ و کاولکاریی نەبووە. بۆ وێنە ژەنەرال بارزانی بە تەواویی لە نیەتەکانی دەوڵەتی ناوەند تێدەگەیشت و کۆتایی یارییەکانی لا ئاشکرا بوو، نەک هەرگیز رێی ئاشتی و مفاوەزاتی رەت نەکردۆتەوە بەڵکو دەستپێشخەربووە بۆ دیالۆگ و رێگاچارەی ئاشتیانە بۆ کێشەی کورد. بۆ ئەم مەبەستە بڕوانە بۆ چوار ئاگربەست و دانوستان لە کۆی چواردە ساڵی شۆڕشی ئەیلول.

ج-کورد لە گەرمە و هەناوی خەبات و شۆڕشی چەکداریدا کۆمەڵکوژیی و کوشتنی دیل و لە ناوبردنی خەڵکی سفیلی ئەنجام نەداوە، ئەگەریش حاڵەتێکی وا روویدا بێت زۆر شاز بووە و پەیوەندیی هەبووە بە هەستی تۆڵەسەندنەوەی کەسەکانەوە نەک بە ستراتیژ و مەبدەئەکانی شۆڕشەوە، دەبینین خەباتکارانی کورد هیچ کات تیرۆر و کاری کوێرانەی کوشتنیان بە ئەنجام نەگەیاندووە، تەنانەت لە بەرامبەر گەورەترین تاوانبار و داگیرکەردا کە هیچ درێغییەکی نەکردووە لە لەناوبردنی هاووڵاتیانی کورد. هەر بۆ نموونە لە دوای پرۆسەی ئازادیی عێراقەوە کورد لە قوربانییەوە نەبوو بە جەلاد و دەستی تۆڵە و تیرۆری درێژ نەکردووە بۆ هیچ کەسێک ئەم سیاسەتەش ئەوەندە نەرمونیانی تیایە زۆرێک لە تاوانبارانی ئەنفالچی و کوردکوژ لە دادگا دەربازیان بوو و کەوتنە بەر بارانی غوفران، رەوشی ئەمڕۆی کەرکوک نموونەیەکی تری زیندووە کە کورد لەسەر خاکی خۆی زیاد لە هەموو ئەوانی تر پەرۆشی برایەتی گەلەکانی ناویەتی کە لە راستیدا ئەم هەڵوێستەی کورد زۆر خراپ بەکاردەهێنرێ، تەنانەت مافی کوردی پێ زەوت دەکرێت.

ئەزمونی دیموکراسی لە کوردستان

لە دوای راپەڕینی ساڵی (1991) و هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان لە مایسی (1992)دا بانگەشەکردن بۆ دیموکراسی و کۆمەڵگەی مەدەنی

بۆتە وێردی سەر زمانی دەسەڵاتداران و هێزە کوردییەکان بێجگە لە چەند گروپێکی رادیکال□ی چەپ و ئیسلامی. بەڵام ئەو پرسیارە لە خۆمان دەکەین تا چەند ئەزموونی کوردستان نزیکایەتی هەیە لەگەڵ دیموکراسی و هاوتەریبە لەگەل بنەماکانی دیموکراسی؟ ئاخۆ دیموکراسی تا چەند لە دیکۆر یان بە مانایەکی تر لە دروشمەوە گواستراوەتەوە بۆ واقیع و گۆڕەپانی جێبەجێکردن؟ تا چەند توانیومانە بەشێوەیەکی تەندروست و ئەقڵانی ئەم مەفهومە وەربگرین و هەر بەو شێوە عەقڵانییە زەمینەسازیی بکەین بۆ خستنە بواری جێبەجێکردنییەوە، بۆ رۆشنایی خستنە سەر ئەم پرسیارانە ئەم خاڵانە دەوروژێنین:

ا-شەڕی ناوخۆ: شەڕی ناوخۆ یان ئەوەی بە مانا میللی و باوەکەی کە پێی دەوترێت شەڕی براکوژیی، ریشە و باکگراوندێکی مێژوویی هەیە لە نێو کورددا، ئەوی سەدان ساڵ لەمەوبەر ئەمارەت و دەوڵەتۆچکە کوردییەکان لە یەکتر کوشتندا تۆماریان کرد ئەوا لە سەردەمی نوێدا پارتەکانی کوردایەتی رەشتر و تووندتر دووبارەیان کردەوە. بۆیە ئەم شەرە تا چەند ململانێ و ناکۆکی سیاسیی بووە بە قەد ئەوەش ریشەیەکی کولتووریی هەیە، بە تایبەتی لە ناوەڕاستی سەدەی بیست بە دواوە نەوەیەک هاتۆتە بوون و بە شێوەیەک پەروەردە بووە بوونی خۆی دەبەستێتەوە بە سڕینەوەی هەموو ئەوانیتری دەرەوەی بیرکردنەوە و روئیا و دنیابینی خۆی. نەوەیەک تەنیا لە توانایدا بوو لە رێی بەکارهێنانی توندوتیژییەوە کەناڵیزەی ململانی و جیاوازییەکانی خۆی بکات، ئەمەش راستەوخۆ دەمانباتەوە سەر ئەو هەقیقەتەی دیموکراسی و کولتووری دیموکراسی کە تیایدا یەکتر قبوڵکردن و یەکترناسین هەیە لەلای پارتە کوردییەکان و تاکی کوردی شتێکی نامۆ و نەناسراوە.

ب-ه□□ب□ژاردن: یەکێک لە فینۆمینەکانی کۆمەڵگە دیموکراسییەکان ه□□ب□ژاردنە، ئەمەش بەوەی هەر چین و توێژێک تا دەگات بە کۆی جەماوەری گەل بەشێوەیەکی ئازادانە و دوور لە سانسۆر لە رێگەی سندوقەکانی دەنگدانەوە نوێنەری خۆیان لە سەندیکا یان پەرلەمان هەڵدەبژێرن. ئێمە لە کوردستان چەندان نموونەی هەڵبژاردنمان هەیە لە نێوانیاندا ه□□ب□ژاردنی پەرلەمان، بەڵام هیچکام لەو هەڵبژاردنانە دوور لە سانسۆر و چاوسوورکردنەوە نەبوون و هاوکات بە شێوەیەکی ناپاکژ و پڕ لە خوروقات و پێشێلکردن و لادان لە پرنسیپە دیموکراتییەکان بەڕێوە چوون. هەڵبژاردنی شارەوانییەکان کە چوار سال لەمەوبەر ئەنجامدرا نموونەیەکە، ئەو ه□□ب□ژاردنە بەدەر لەوەی چەندین تەزویراتی جۆراوجۆری تێدا کرا، جۆرێکیش لە فشاری مەعنەویی خراپ□ س□ر هاووڵاتیان و ئەمەش بووە هۆی دروستکردنی دڵەڕاوکێ بۆ تاکەکان. ه□□ب□ژاردنی نوێنەرایەتی

قوتابیان و خوێندکاران کە لە سەرەتای ئەمساڵدا ئەنجامدرا ئەوەی
بە سەلماندین هەشتا تارمایی دیکتاتۆریی ئاسمانی ئەمەی بەر نەداوە
و هەشتاش ڕزگارمان نەبووە لە تەڵەزگەکانی تۆتالیتاریزم.
بەڕێز (مام جلال) لە راپۆرتی گشتیی بۆ کۆنگرەی دووەمی یەکێتی
نیشتمانی کوردستان دەنووسێت (بۆ دابینکردنی دیموکراسی راستەقینە
کە لە ناوەڕۆکیدا مانای حوکمی خەڵکە، پێویستە ئازادیی و سەربەستی
هەڵبژاردن دابین بکرێن هەر لە هەڵبژاردنی ئەنجوومەنی گوندەوە
بیگرە تا ئەنجوومەنی شارەوانی و ئینجا ئەنجوومەنی نیشتمانی،
چوونکە ئەمانەن بنەمای دیموکراسی راستەقینە و سەربەستی
دیموکراتییەکانن کە باسمان کردن، هەم بەشێکن لەو دیموکراسییە هەم
وەسیلە و هۆی بەکارهێنانی مافی دیموکراتیکن، بۆ خەڵک لە حوکمڕانی
خۆیدا لە هەموو پلەکانی ژیانیدا و لە دیاریکردنی چارەنووس و
ژیانی سیاسیی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی خەڵک خۆیدا).
بەڵام دەپرسین تاچەند ئەم رایانە پێچەوانە کراونەتەوە ناو واقیع
و تا چەند هێزە کوردییەکان مافی هەڵبژاردنیان پێشێل نەکردووە و
نایکەن؟ جا نەخاسمە گەڕانەوە بۆ رای خەڵک و بەهەند وەرگرتنی
بەچوونەکانیان لەمەڕ چارەنووسی خۆیان و وڵاتەکەیان.
ج- فرە پارتی و ئازادیی بیروڕا: دیموکراسی تەنیا بریتی نییە لە
هەڵبژاردن و پرۆسەی دەستا و دەستکردنی دەسەڵاتی سیاسیی لە نێوان
پارتە سیاسییەکاندا بەڵکو ئەمە تەنیا لایەنێک و ڕوویەکی
دیموکراسییە، بەڵکو دیموکراسی بەشێوەی گشتییەکەی بریتییە لە
زەمینە و فەزایەکی ئازاد و کراوە و دوور لە سانسۆری سیاسیی و
کۆمەڵایەتی و چوارچێوەکانی حزب و خێڵ و بنەماڵە و قوتابخانە و
خێزان. لە دیموکراسیدا هەر مرۆڤێک ئازادە چۆن و بە چ شێوەیەک
ممارەسەی ژیان دەکات و خاوەنی چ بیروباوەڕێکی سیاسیی و چ
ئاینێکە، کەسیش مافی ئەوەی نییە ڕێگریی لە بەردەم بیر و
باوەڕەکانی کەسانی تردا دروست بکات، هەروەک (جۆن ستیوارت میل) لە
کتێبەکەی خۆیدا بە ناوی (ئازادیی) دەڵێت (تەواوی مرۆڤایەتیش مافی
ئەوەی نییە دەمی کەسێکی ناڕەزامەند و نەیار ببەستێت و ڕێگەی
دەربڕینی بیروباوەڕەکانی لێ بگرن) هەر چەندە ئەم ئازادییە
بەرفراوانە فاکتەرێکی بەهێزە بۆ سەرهەڵدانی چەندان نەریت و
تێڕوانینی مەترسیدار و کوشندە، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت
سنوورەکانی ئازادیی بەر تەسک بکرێتەوە و دیموکراسی لە بنەما
سەرەکییەکانی خۆی ئازادیی و سەربەخۆیی دابماڵرێت.
ئەگەر کۆمەڵگەیەکی وەک سوێد بە نموونە بهێنمەوە، سوێد
کۆمەڵگەیەکی دیموکراسی فرە کولتوورە و هەر کەسێک ئازادە بە شێوەی
ئاسایی و بێ گیروگرفت بە پێی نەریت و کولتووری خۆی ممارەسەی ژیان

بکات کە ڕەنگە ئەم سیاسەتی فرە کولتوورییە ڕەنگدانەوەی خراپی هەبێت لە لای پەنابەران! چوونکە لەوانەیە پەنابەرێک سەرپێچی یاسا بکات و چوارچێوەی دیموکراسییەکان ببەزێنێت بە پاساوی جیاوازیی کولتوورەوە. بۆ نموونە چەندان ئافرەت لە ناو جەرگەی ئەوروپادا بە بیانووی ناموسپەرستییەوە دەکوژرێن و جیاوازیی کولتووریی و سیاسەتی هەر کەسەو بە پێی کولتووری خۆی کراوەتە پاساو و بەهانە بۆ ئەنجامدانی ئەم تاوانانە. بەڵام هەشتا ئەمە بە مانای ئەوە نییە ئازادیی بۆ خەڵک دەستەبەر نەکرێت، ئەگەر لە رووی دیموکراسیشەوە کوردستان بەراورد بکەین بە ئەوروپا دەبینین، نموونەیەکی خراپ بەرجەستە بووە و هەردەم مافی را دەربڕین و ئازادیی بیر و بۆچوون یاساغ کراوە و هەر کەسێک هەوڵی سووری دەسەڵاتی شکاندبێت یان سەرکوتکراوە یان ئاوارەی هەندەران بووە.
هەر ئەو نموونە فرە پارتییەی لە ئارادایە بەهۆی هەلومەرجێکی تایبەت و ئەمری واقیع هاتبووە بوون، هەمووان لە بیرمان نەچووە لە سەرەتای راپەڕیندا دوو پارتە سەرەکییەکە بە چ شێوازێک هەوڵیاندا پارتەکانی دیکە ئەوانەی لە رووی نفوسی جەماوەریی و توانای سەربازیی و ماددییەوە لەوان بچووکتر بوون، قووت بدەن و شەڕەکانی یەکێتی و بزووتنەوەی ئیسلامی و پارتی و سۆسیالیست سەرەتای ئەو ئۆپەراسیۆنانە بوون بۆ ئەو ئامانجە، بەڵام کاتێک ئەم کارە دەبێتە کارێکی قورس و زەحمەت، سیاسەتی تواندنەوە و لەناوبردن دەگۆڕن بۆ سیاسەتی بە پاشکۆکردن، ئەمەش لە بەر ئەوەی هەموو ژێدەرە ئابوورییەکانی کوردستان لەلای ئەوان بوو، ئەو پارتانەیان ناچار کرد لە حاڵەتی ئۆپۆزسیۆنبوونەوە بچنە حاڵەتی پاشکۆبوون، هەروەک لە کاتی شەڕەی ناوخۆدا بینیمان چۆن پارتە بچووکەکان بەجگە لە یەکگرتووی ئیسلامی بوونە پاشکۆی سیاسەتەکانی پارتی و یەکێتی.
د-مافە سەرەتایی و مەدەنییەکان: هەر مرۆڤێک لە ژیاندا ئازادە چۆن و بە چ شێوەیەک دەیەوێت، بەو شێوەیە لە ژیاندا درێژە بە بوونی خۆی بدات و هیچ کەس و دەسەڵات و دامەزراوەیەک مافی ئەوەی پێ نەدراوە دەست بهێنێتە ڕێی ئەو شێوە ئازادانەیەی مرۆڤێک خۆی باوەڕی پێ هێناوە لە ممارەسەکردنی ژیان و ممارەسەکردنی ئازادییە سەرەتایی و مەدەنییەکانی. هەر مرۆڤێک بە بێ لەبەرچاوگرتنی ڕەگەز و تەمەن و ڕەنگ و پلە و پایە و ئەتەرەتی سەربەستە لەوەی چی دەپۆشێت و چی دەخوات و چۆن ژیانی خۆی دابەش دەکات، لەو کاتەی سەرمایەداریی گەشە دەکات مرۆڤ دەرباز دەبێت لە تابۆکانی کەڵەسە و کێت و پەیوەندەکانی سیستمی فیوداڵی و بەشێوەیەکی ئازادانەتر لە جاران ژیان دەباتە سەر و ئازادییەکانی خۆی بەدەست دەهێنێت و سەرمایەگوزاریی دەکات، هەر بۆیە بوونی دیموکراسی بەستراوەتەوە بە

سەرمایەدارییەوە، هەر لەم رووەوەیە کۆمۆنیزم لەگەل دیکتاتۆرییدا ئاوێتە دەبێت، چوونکە کۆمۆنیزم جەخت دەکاتەوە لەسەر هەڵوەشاندنەوەی خاوەنداری□تی تایبەت کە رەگەزێکی گرنگی دیموکراسییە.

دیسان لەم رووەوە لە کوردستان ئەزموونێکی تاڵمان هەیە و هێشتا تاکی کورد وابەستەی کولتووری کۆنەپەرستانەی مەزهەب و خێڵە، دەسەڵاتی سیاسیش زیاتر قوڕەکەی خەست کردۆتەوە و نایەوێت خەڵک بە مافەکانی ئاشنا بێ و فێری داواکردنی مافەکانی خۆی بێت! چوونکە ئەمانە لە بەرژەوەندیی دەسەڵاتی کوردیی نین کە دەسەڵاتێکی حزبییە و بەم پێیەش زیانی دەبێت بۆ ستراتیژی گەوجکردن. هەردەم دەسەڵاتداران نەیانویستووە جەماوەر فێری نەریتی خۆپیشاندان و ناڕەزایەتی دەربڕین و کاری دەستەجەمعی سەربەخۆ بێت لە دەرەوەی بازنەی حزب تەنیا لە کاتێکدا نەبێت خۆی پێویستی پێیەتی، ئێمە کۆمەڵگا و سیستمێکی سیاسیمان هەیە بە هاوبەشی تاکەکانی ناو کۆمەڵ دەچەوس□ن□ن□وە و ئازادییەکانی سەرکوت دەکەن و غەریزەکانی دەچەپ□ن□ن. زیادەڕۆیش نییە ئەگەر بڵێین کۆمەڵگەی کوردیی کۆمەڵگەیەکی پاشکەوتووی چەپێنراوە و تیایدا مر□ق ت□جرید کراوە لە هەموو مافە سەرەتایی و مەدەنییەکانی خۆی، بۆ بەدبەختیش تاکەکانی هەستیان بە چەوساندنەوە و سەرکوتی خۆی نەکردووە و ئاشنا نین بە مافەکانی خۆیان چ وەک مر□ق چ وەک هاووڵاتییەک لە وڵاتدا.

بەو پێیەی مر□قی کورد هەڵهێنجراوی کولتوورە چەپێنەرەکەی بووە و چەوساندنەوەی ژنان و منداڵان باشترین نموونەی ئەم سەرکوتکردنەیە بە تایبەتی کە کۆمەڵی کوردیی بەردەوام ل□ تیرۆر و هەتکردنی ژنان و بە کۆیلەکردنیان لە چوار دیواری ماڵدا، لەم کاتەدا ئەوەم بەبیر دێتەوە لەم ماوەیەی رابردوودا رۆژنامەی (سلێمانی نوێ) چاوپێکەوتنێکی لەگەڵ مامۆستایەکی بەریتانیدا بە ناوی (ستیق هارقی) کە مامۆستای زمانە لە شاری سلێمانی سازداوە و پرسیاری د□بارەی ئافرەتی کورد لێکراوە ئەو لە وەڵامدا دەڵێ “ژنی کورد پابەندی نەریتی کوردەواریییە، بۆ نموونە ئەگەر دوای کاتژمێر هەشتی شەو کۆڕێک بۆ شیعر خوێندنەوە ساز بدەم بە دەگمەن ژنان تیایدا ئامادە دەبن” ئەمە چەپاندن و سوکایەتیکردن بە لاوان و کپکردنی هیوا و خواستەکانیان لەو لاوە وەستابێ، کە من رێگە بە خۆم دەدەم بێژم مر□قی کورد مرۆڤێکی داڕنراوە لە هەموو جۆرە مافێکی سەرەتایی و مرۆڤانەی خۆی.

ه-نموونەی کوردستان: زۆرجار ئەوەمان بەر گوێ دەکەوێت ئەزموونی سیانزە ساڵی رابردووی باشووری کوردستان نموونەیەکی سەرکەوتووی دەسەڵاتی دیموکراتییانە بووە و تەنانەت زۆرێک لە ناوەندە

سیاسییکان پشنیاری گواستنوی ئم نموونی دکن ب هرمی عربستانی عیراق، دستاتدارانی کوردستانیش شانازیی بموه دکن و بردوام لبردم زومی کامرای تیڤییکانوه شانی پوه با ددن و پیانوای ل کوردستان ورچرخان ڕووی‌داوه برو دیموکراتی و نموونکیان تاقانترین نموونی دیموکراسیی ل ڕۆژهاتی ناوڕاست و ناوچکدا. ب سلماندنی ئمش دنیای عرببی ب نموون دهننوه و دن جیاوازیگلکی زۆر هی لنوان کوردستان و دوتی عرببیکان، لوی ´چوساندنوی کمایتییکانی وک ئمازیخی و بربر و قیبتی و دارفورییکان هی، شوی دستات پشتاوپشت و شاهنشاهی دیکتاتۆرییه و ل کی 250 ملیۆن عرب 70 ملیۆن نخوندوار هی و دیان تی ئیسلامی ئسوی سریان دڕهناوه و ئوسامه و زرقاوی و زواهیری برهمی کولتووری عرببین، بم ئگر ل دنیای عرببیدا نتوه و ئیتنیک غیر عربه عرببیکانی چشنی ئمازیغی و کوردکان بچوسنوه ئوا ل ژر سایی دستاتی کوردیدا، خودی هاووتی کورد دچوسنرو و مافکانی زوت دکره و تنانت ژیانیشی دکوت بردم هشی مرگوه.

لالیکی تریشوه دستات لالای ئم بهمان شوی نموونی عرببیکی، جرک ل دیکتاتۆرییتی ڕها و سکرتری حزبکانی لای خمان لوتی بوونت سکرتر و سرکی حزب ئو پستیان برنداوه و هر یککیشیان شازادیکی بچووکی ب سبینی ئامادی کردووه تا دستاتی حزب بو بسپرن، یان ب تنیا جارک پرلمان هبژردرا و دنگ درا ب لیستی کسک و زرد، کچی پارتی و یکتی بشوییکی ناشرعی دستاتی خیان دررژ کردتوه ب ماوی زیاتر ل دوانز سا. هاوکاتیش لڕی نخوندواریی هی و ژمارییکی برچاو ل خکی نخوندوارن و لنو کوردیشدا ئنساروئیسلام و تی هاوچشن سریان دڕهنا و ل هلککانیان تروکان، ملا کرکار و چندان ملای تری هاوشوی ئو ل گوند و شارکانی کوردستانوه و ب کورتک و شرواڵی کوردیی ئامادیان هی. من ناموه پاکانی ب عرب بکم، بم ناشکر خمان لو راستیی لابدین ئگر وزعی دیموکراسی ل کوردستان خراپتر نبت ل وزعی دیموکراسی ل دنیای عرببیدا ب شک هیچ باشتر نیی.

ئگر ئم بمانوت سنگ و قورسایی دیموکراتی لای خمان بکشین، پویست دیموکراتی ب بارمتری خودی دیموکراتیت بپوین، چوونک دیموکراتی لگ دیموکراتیت براوورد دکرت و عرب وتنی پچوانکشی هر راست (والعکس الصحیح). ئگر دمانوت ئزموونی کوردستان ب دیموکراسی پناس بکین بم،

دەسکەوتەکانی بەراوورد بکەین بە دیکتاتۆرییەتی سەدام لە راستیدا دەکەوینە هەڵەیەکی کوشندە و خنکێنەرەوە. ئەوەش راستە کۆمەڵگە دیموکراتییە رۆژئاواییەکان خاوەنی خەلفیەت و مێژوویەکی درێژن لە تێپەڕبوون بە چەندین جۆر و ئەزموونی لێک جیاوازی دیموکراسیدا، بەڵام ناشێ بە بیانووی کەم ئەزموونی و نەبوونی ئەو مێژووە لە تێپەڕین بە ناو دیموکراسیدا هەموو مافە دیموکراتییەکان پێشێل بکەین، هەروەک چۆن ناشێ بە جەستە لە چاخی بیست و یەک و سەردەمی ئینتەرنێت و تەکنەلۆژیای نوێدا بین و بە رۆح لە زەمەنی فیوداڵیی و چاخەکانی ناوەڕاستدا. بە کورتی و بە کوردیی ئەمە پێویستمان بە پرۆسەیەکی مێژوویی هەیە تا دیموکراسی لە کۆمەڵگەدا جێکەوت دەبێت بەبێ ئەوەی تا دەگەینە ئەو ساتە مێژووی خۆمان پڕ بکەین لە تاوان و پێشێل و زەوتکردنی مافەکانی تاک.

دواسەرنج

لە زەمەنێکدا هەموو هەبووەکانی دەوروبەرمان بەشێوەیەکی دینامیکی و تیژپەڕ لە گۆڕاندان هێشتا کۆمەڵگەی کوردیی کۆمەڵێکی چەقبەستوو و وەستاوە، لە زەمەنێکدا (سۆزان سۆنتاگ) لە بەرامبەر وێنەیەک دەوەستێت و دەڵێت هەموو ئەوانەی لە نێو ئەو وێنەیەدان مردوون، ئەمە لە کاتێکدا خۆی یەکێکیانە!! چوونکە ئەو بڕوای وایە لەو لەحزەیەی ئەوان وەستاون بۆ گرتنی وێنەکە زەمەن لە دەرەوەی ئەوان لە جووڵەدا و بەرەو پێشڤەچوونی خۆیدا بووە. لە سەردەمێکدا لە خۆرئاوا و کۆمەڵگە مودێرنەکاندا هەموو شتە کۆنەکان بەرەو خاڵی پایانی خۆیان دەچن و لە جێگایاندا چەمک و شتگەلێکی تر جێیان دەگرنەوە، لە سەردەمێکدا گۆڕانکارییەکان لە هەموو بوارە جیاجیاکاندا بە شێوەیەکی تیژپەڕ بەڕێوە دەچن، لە ئاوها ساتێکدا کۆمەڵەی کوردەواریی بە جەماوە لە هەموو ئەو گۆڕان و شتانەی ئەم جیهانە گۆڕاوە، یەکێک لەو شتانەشی هێشتا پێی نەگەیشتووە و هەنگاوی جیددیشی بۆ نەهاویشتووە دیموکراسییە.

نووسینی: ستیڤان شەمزینی..
سوێد – ستۆکهۆڵم

24-8-2004
19-9-2004
هەولێر- عەینکاوە
سوێد – ستۆکهۆڵم

*پوختەی ئەم وتارە بە دوو بەش لە ژمارەکانی (33-34)ی رۆژنامەی

(نێوەند) لە مانگی نۆڤەمبەری ساڵی 2006 بڵاوکراوەتەوە.